

СЪОБЩЕНИЕ И ПОСЛАНИЕ

(Медитации върху комуникацията)

Доц. д-р [Атанас Григоров](#)
СА „Д. А. Ценов” – гр. Свищов

Резюме: От различните конотации на две сходни по значение български думи, към възможността за отправяне на внушения чрез скрити в съобщението негови пластове и оттам – към условията, които създават тази възможност.

Ключови думи: съобщение, послание, поле на метакомуникация.

MESSAGE AND SUGGESTION

Associate Professor Atanas Grigorov, Ph.D.
„D. A. Tsenov” Academy of Economics – Svishtov

Abstract: From the different connotations of two similar by their denotation words, to the possibility of making suggestions through hidden layers in the message, and consequently – to the conditions, that create this possibility.

Keywords: message, field of meta-communication.

Поводът за написването на този текст бе съвсем незначителен – дразнешката ме паралелна употреба на два термина – „съобщение” и „послание” – в различни контексти, но с твърде сходно значение. „Съобщение” и „послание” имат различна смислова натовареност и това е очевидно във всекидневието. Същевременно и двете думи функционират като термини, но не и в един и същ терминологичен език.

Основанията за едновременното им ползване, впрочем, са налице: в преобладаващата част от осъществяваните в човешката култура комуникации, в разчитаното от „прима виста” съобщение е встроено нещо друго и често именно предаването на това „друго” е истинската цел на адресанта. По своя характер то обикновено е някакво внушение – предназначено за внедряване в психиката на адресата външно за нея съдържание.

Думата „предназначено” не е употребена случайно. Всяка приета информация „вписва” в реципиента си външно за него съдържание. При внушението обаче има една особеност, свързана с различието между познанието, при което получателят на информацията е *субект*, активната страна на процеса, и комуникацията, в рамките на която същият този получател, *адресатът*, е пасивната страна – активността се приписва на адресанта. Тук ключовата дума е „подмяна” – на волята, на емоциите, на разбирането – с всички произтичащи от това промени в поведението...

Докато съзнанието приема, или напротив, отхвърля съобщението, посланието намира обходни пътища и успява да проникне в него. Съобщението играе ролята на троянски кон и зад стените на крепостта влиза скритото в него послание... Докато

привидният адресат се изумява на безсмислието или незначителността на това, което му съобщават, истинският получател приема посланието... Цяла поредица потенциални стратегеме се разкриват, когато анализираме различните типове връзки между съобщението и внедреното в него друго, различно съдържание. А за подобни анализи ключовите обяснителни схеми в семиотиката и теорията на комуникациите дават достатъчно материал.

Възможно ли е термините „съобщение” и „послание” да бъдат уточнени така, че да бъдат включени в един и същ теоретичен език – за да изразят различието между обичайното значение на предадената информация и извличания от нея „друг смисъл”? И посланието да разкрие себе си като „втори пласт” в структурата на съобщението?

* * *

Многозначността, характерна за думите от всекидневието, при литературна употреба на същите прераства в многопластовост, но при превръщането им в научни термини се свежда до минимум, като идеалът е в рамките на всяка отделна понятийно-терминологична система тази многозначност да изчезне напълно и за терминологична омонимия да е възможно да се говори главно при функционирането на един и същ по звуковия си състав термин в езиците на различни науки или на различни фундаментални теории. Това обаче не е истинска омонимия.

По сходен начин се решава и въпросът с терминологичната синонимия – ако съществуват близки по всекидневното си значение думи, превърнати в термини, то или постепенно се налага само един от тях, или ако „оцелеят” повече, те вече обозначават различни неща.

За взаимното съотнасяне на „съобщение” и „послание” отсъства каквато и да било конвенция¹. Различаването им е по-скоро смислово, т.е., свързано не толкова с денотата, колкото с носените от всяка дума конотации. При употребата им като термини, в различни дисциплинарни дискурси, обикновено се използва само единият; много рядко – и двата заедно и като че ли не съществува завършено разбиране относно позициите им в някаква цялостна терминологична система или поне – относно едновременната им употреба в един и същ текст.

Всекидневните значения на думите, естествено, могат да бъдат намерени във всеки тълковен речник, но всекидневното значение и употребата като научен термин се различават. Ако последната се прецизира, вероятно ще се окаже възможно да се разграничат няколко нива на развитие на комуникацията и тогава „съобщение” и „послание”, заедно с далеч по-универсалното „сигнал”, ще фиксират определена йерархия, при която сигналът е носител на съобщението, а то, от своя страна, „крие в себе си” едно или друго послание.

Разбира се, не всеки сигнал носи съобщение и не всяко съобщение – послание. Сигнали се обменят и в биологичното, а в рамките на човешката култура – между

¹ През 1960, в „Лингвистика и поетика”, Роман Якобсон включва в модела на речева комуникация отнасящата се към кода *металингвистична* функция – способността на речта да пояснява самата себе си. Около седем години по-късно започва активната употреба на термина „*метакомуникация*”, отнасян първоначално към паралингвистиката, а след това – към всяка съставка на комуникативния процес, която го разяснява, коригира, организира, управлява.. Употребата на думата се разширява до рефлексивните върху комуникативната ситуация, взета в нейната цялост: оценка, отхвърляне, приемане... Част от развиваните концепции намират своята обосновка в теорията на речевите актове на Остин и Сърл; други идентифицират като метакомуникативни известни от по-рано съставки на вербалното (и невербално) общуване. Учениците на Ериксън (Роси, Гилиган, Бейтсън) свързват термина с неосъзнаваната размяна на информация. Съществуващите изследвания върху метакомуникацията имат пряко отношение към различието между „съобщение” и „послание”, но насочеността им е друга.

технически устройства, докато употребата на „съобщение” предполага наличието на смисъл². Измежду многото конотации на „послание” една се запазва при всякакви употреби на думата и тя е свързана с характеристиката „значимост”. Значимост на изреченото, написаното, показаното – културно-историческа, или за участниците в конкретната комуникативна ситуация...

* * *

Но има ли смисъл търсенето на обозначеното с точната дума различие? То остава затворено в границите на езика, от който тя е извлечена, а в други езици други различия излизат на преден план. И твърде много идеи биват „изгубени в превода”, ако родилият ги език не е доминиращ.

Понятийно-терминологичните системи, използвани в дисциплинарните общности, разкриват една интересна особеност – в преобладаващата си част те са своеобразна международна лексика. Понятийно-терминологичните системи на науката обаче не притежават семантичната пълнота на естествения език. Използващото ги мислене остава вкоренено в последния и именно въплътената в него култура е в основата на генерираните в разноезичната научна общност идеи. Доминиращият в един или друг исторически момент език, от който и се обособяват повечето използвани термини, осигурява по-скоро комуникация между учените, отколкото тяхното истинско творчество.

А и ученият, изследователят, е на първо място част от народа, към който принадлежи, и едва след това – автор, приобщен към тайните на един или друг дисциплинарен дискурс. И това е важно, защото между езика на всекидневието и научната терминология съществува перманентен обмен. Думи от всекидневието променят значението си и се превръщат в научни термини, но предадените чрез тях теоретични концепции биват в крайна сметка отново разтворени в обичайното мислене. По свой собствен начин то присвоява за себе си онова бавно – стъпка по стъпка – движение, което действителното научно познание осъществява. Без тази перманентна комуникация науката губи социалната си подкрепа.

Културата се развива най-напред чрез дистинкции – все нови и нови сегментации на реалността, и едва след това – чрез извличането на общото, което надмогва ограниченията на присъщия ѝ език. Развитата култура и раждания от нея развит интелект открояват нюансите, в примитивното всичко е „същото“...

* * *

Желанието да поиграеш с думите, започва да надделява в мен. Скритият нюанс на „съобщение” е „общуване” и този нюанс ни води към „общност”... Посланието, напротив, е пратка, която предаваш на някого... И „обратната разписка” не е задължителна. Конотацията за нея е неоткриваема в думата.

Резервите ми към подобни езикови игри са изключително силни. Преди много години, в Киев, големият майстор на категорийни анализи – Шинкарук, се опита да изведе въплътения в категорията „свят” културно-исторически опит от спокойствието, което хората търсят в обитаваната от тях реалност; от един идеал, в който войната, антагонизмите и тревожността нямат място... Официален език в Украйна тогава бе рус-

² Вж. **Еко, Умберто**. Отсутствующая структура. Введение в семиологию, с. 48. <http://www.pseudology.org/Literature/UmbertoEcoSemiology/index.htm>.

кият, думата – „мир”.

В българския обаче пряката връзка е със „светлина” и това насочва играта на конотациите в съвсем различна посока. Грешка в усилията на Шинкарук всъщност нямаше – две различни култури бяха въплътили опита си в думите по два различни начина и бяха изградили различни системи от връзки между тях. В други езици оставащи в сянка вторични значения разкриват други мрежи от отношения. Семиотици, лингвисти, антрополози непрекъснато обръщат внимание на подобни културни различия...³

И все пак: изкушението да усетиш вкуса на думите е огромно. Съобщаване, приобщаване адресантът и адресатът менят местата си, адресантът става адресат и обратно. И всеки от тях действително казва нещо на другия – равностойност. Съобщеното е и споделено, и поне по отношение на него, различието между адресанта и адресата изчезва. И двамата са приобщени към тайната; своеобразна общност, споделяща общото знание, вървяща по пътя към общо разбиране.

Но дори при един конфронтационен модел на комуникацията, когато адресатът отхвърля казаното от адресанта и при смяната на позициите – вече в качеството на адресант, го декларира по някакъв начин, конотациите остават същите: различието, противоречието е станало евидентно и всеки е страна в него, всеки е приобщен към пораждания от него конфликт и отново имаме общност от типа, който Сосюр назова „опозиция”⁴. И всеки е не по-малко зависим от другия – от необходимата за самоидентификацията му противоположност. Войната е начин да влезеш в контакт – и да придобиеш значение.

Различието е изчезнало и тайната не съществува... Но в процеса на приетото от адресата приобщаване адресантът е предал и послание – своята пратка, своя товар; продал е стоката, която носи със себе си. И за адресата тя става нещо негово: ценност, болка, проблем, отговорност... Тук, при посланието, комуникацията изчезва, заменена от едно препредаване на пътуващ към други товар...

Не е трудно да предизвикаш лавина – трябва само да знаеш как да плеснеш с ръце.

* * *

На какво се дължи появата на това „друго”, което нарекохме „послание“, в съобщението – на адресанта, на адресата, на контекста, на историята, която думите носят в себе си, на родената от тази история многозначност? Или на всичко това, взето в своята цялост, а и на още много други неща? И какво всъщност е то? Съдържание, значение, смисъл? Или може би разгадаването му трябва да остане в рамките на по-универсалните, а следователно – и по-неутрални спрямо сферата на изследване „информация” и „код”?

Търсенето на подходящия термин препраща към различните концептуални платформи, от които през ХХ век стартира повишеният интерес към социалната комуникация и към средствата, с които тя се съществува. „Информация” и „код” водят

³ Виж например: Sapir, Edward Language, Culture, and Personality, pdf, от <http://www.sciencemag.org/content/133/3468/1915.3.citation>; Уорф, Бенджамен Л. Отношение норм поведения и мышления к языку, <http://www.philosophy.ru/library/whorf/01.html>, „Лингвистическа относителност и детерминизъм” в Психолингвистиката на Дан Слобин (Слобин, Д., Грин, Дж. Психолингвистика. М, 1976, с. 197-215); и Коул, М. Скрибнер, С. Култура и мышление, М, 1977.

⁴ Сосюр, Фердинанд де, Курс общей лингвистики. Екатеринбург, 1999, ISBN 5-7525-0689-1, с. 121, http://sijja.ru/doc/download/sossyur_de_ferdinand_kurs_obshey_lingvistiki.pdf.

към последвалата „Математическа теория на комуникацията“ на Шанън⁵ традиция на съдържателните експликации на тези понятия, и на интерпретирането на „общата схема на системата на връзките“ върху социума; „съдържание“ – към „план на изрече“ и „план на съдържанието“, с които Луи Елмслев⁶ замества „означаващото“ и „означаемото“ на Сосюр; „значение“ и „смисъл“ – към семиотичните триъгълници, следващи концепциите на Фреге, Пиърс, Огдън и Ричардс...⁷.

От гледна точка на идващата от Пиърс и Фреге традиция на триадичните модели на знака посланието вероятно трябва да се тълкува като *друг смисъл* на съобщението. В триадичните модели знакът, значението и смисълът са ясно отделени и поне по принцип на едни и същи знаци могат да се съпоставят различни значения, а всяко значение обхваща с множество конотации, т.е. може да бъде осмисляно по различни начини. Дори значението, което формира декодираното по сходен начин и от адресанта, и от адресата съобщение, да би оставало едно и също във всеки контекст, то смисълът, с който натоварваме това значение, дава възможност за друго тълкуване, а с това самото – и за предаване на послания.

Механизмът, чрез който това се осъществява, в крайна сметка се свежда до размяна на местата на значението и смисъла; на денотата и една или друга от конотациите. Но представата за подобен механизъм предполага вече друго разбиране за последните и това разбиране идва не толкова от самите триадични модели, колкото от незаконното им съжителство с концепциите на следовниците на Сосюр.

В семиологията на Сосюр⁸ знакът е единство на означаващо и означаемо⁹ а „значение“, поне според Ролан Барт¹⁰, е процесът на съединяването им. Дотук различията като че ли са главно терминологични – и знакът в Пиърсовия смисъл на думата е такъв само благодарение на съотнасянето си с определено значение. Ако не означава нищо, той просто не е знак. Но в семиологията на Сосюр има още един важен момент, свързан със знака: той съществува само чрез отношенията си с другите знаци: благодарение на мястото си в знаковата система и чрез своята противоположност; чрез опозицията, на която е член. Мястото на знака в знаковата система, или в производната от нея знакова конструкция, обозначат като „значимост“¹¹.

Разбирането за значимост търпи разширяване в посока и към психологията, и към социалното, и към историята на човешката култура, в която първите две намират обяснението си; разширяване, което всъщност не е нищо повече от завръщане към обичайната употреба на думата. Интерпретирано като знак – като единство от означаващо и означаемо, съобщението попада в определен контекст – социален, културно-исторически, психологически, и се превръща в означаващо за нещо от този контекст; в ново означаващо за друго означаемо – защото в човешката култура всичко придобива знаков

⁵ A Mathematical Theory of Communication, By C. E. SHANNON, Published in THE BELL SYSTEM TECHNICAL JOURNAL, Vol. 27, pp. 379-423, 623-656, July, October, 1948, <http://www.essrl.wustl.edu/~jao/itrg/shannon.pdf>. В публикацията от 1948 намираме и Шанъновата „Schematic diagram of a general communication system“ (източник, предавател, сигнал, канал, съобщение, (източник на) шум, приемник, дестинация, за която е предназначена информацията (човек или машина)).

⁶ Вж. **Нjesmlsev, Louis**. Prolégomènes à une théorie du langage. Ed. De Minuit; Paris 1971, pp. 58-79; добър превод на български на интересувания ни тук фрагмент – на www.semkata.net.

⁷ Сравнителен анализ на концепциите им: **Еко, Умберто**. Трактат по обща семиотика. С, 1993, с. 87-89 и 96-101; **Еко, Умберто**. Отсутствующая структура. Введение в семиологию, с. 48-55, <http://www.pseudology.org/Literature/UmbertoEcoSemiology/index.htm> К. Черри, Человек и информация, М, 1972, http://www.eurocheck.ru/euro/KCE/k_cherri_chelovek_i_informacija.html.

⁸ Вж. **Сосюр, Фердинанд де**. Курс общей лингвистики. с. 23.

⁹ Вж. **Сосюр, Фердинанд де**. Курс общей лингвистики. с. 23.

¹⁰ Вж. **Барт, Р**. Основы семиологии. В: „Структурализм: „за“ и „против“, М, 1975, с. 135-136.

¹¹ Вж. **Сосюр, Фердинанд де**. Курс общей лингвистики. с. 80-82; Виж и интерпретацията на Барт в: „Структурализм: „за“ и „против“, с. 137-139.

характер. Значението – перманентен *процес* на обвързване на означаваното с означаващото, процес на образуването на все нови и нови знаци, ражда и смисъла; денотатът обраства с конотации...

За използващия знаковата система означаваното се превръща във факт, но този факт е налице само чрез своето единство с означаващото. Това, което остава да се направи, е съвсем малко – връзката между тях да бъде кодифицирана. Тук светлата семиотическа тройца – сегментация, кодификация, натурализация – действа с цялата сила на своите правомощия. Фактът е такъв, какъвто го открие и покаже знаковата система, в която означаващото е разположено.

Идеята за описания по-горе начин на формиране на конотациите всъщност е на Елмслев и в историята на изследванията върху знаците неговата идея е многократно цитирана и прилагана: „конотативното значение е вторично значение, означаващото на което само представлява някакъв знак, или първичната денотативна система: ако обозначим израза с E, съдържанието с C, а отношението между тях с R, то формулата на конотацията ще има следния вид: (ERC) RC”¹².

В рамките на една по-опростена интерпретация „значение” („денотат”) е първото, „основното”, от речниковите, номиналните определения на думата, а „смисли” („конотации”) са всички останали, при което *условността* на различието между едното и другото е нееднократно подчертавана¹³. В този аспект посланието е смисъл, изместил (основното) значение, оказал се *по-значим* от последното, по-добре „вписал” се в контекста. В човешката психика и в езика на всекидневието по-значимото става *значимо* – единствено то. Всичко останало е изместено някъде другаде.

Две неща се съотнасят помежду си и едното се превръща в знак (или в означаващо, в зависимост от използваната терминология) за другото. Подобно съотнасяне можем да определим като „код”: „функция с два функтива”¹⁴, както го изразява Умберто Еко, следвайки в своите концепции разбирането, зададено от Шанън и Уивър в „Математическа теория на комуникацията”.

Тук идващата от теория на комуникацията терминология е изоморфна на семиотическата – целият код (функция с два функтива) се е превърнал в единия от функтивите на нов код; знакът (единство от означаващо и означаемо) е станал означаващо за ново означаемо. И така се описва алгоритъмът, създаващ възможност за потенциално безкрайни редици от конотации, превеждащи ни, по същество, през цялата дълбочина на свързаната със съответния език култура; през всички нейни, наслоени от времето, пластове – един перманентен семиозис. Невъобразимо многообразие от *възможни* послания, характерни за всяка развита култура, за всеки развит език...

В крайна сметка става дума за поставяне на различни неща в отношение едно към друго – и на изграждане на системи от подобни отношения, т.е. на структури, вграждани в други структури, благодарение на определено съответствие с тях. Съобщението е информация, а информацията – *хиперструктура*, вписваща се в структурата на материалните си носители и мигрираща между тях; способна да изменя поведението им *като система* – ако те притежават това качество. Информацията може да бъде обяснена само в рамките на метасистемата, включваща и нейния източник, и

¹² Барт, Ролан. S/Z, М, 2001, ISBN 5-8360-0211-8, <http://yanko.lib.ru/gum.html>, с. 35; Основы семиологии, с. 129–136 и 157–160; при Елмслев: „И така, конотативната семиотика е семиотика, която не е език и чийто план на израза е съставен от планове на съдържанието и на израза на една денотативна семиотика. Това следователно е семиотика, един от планове на която, този на израза, е семиотика.” (Prolégomènes à une théorie du langage), преводът от: www.semkata.net.

¹³ Вж. Еко, Умберто. Семиотика и философия на езика. С, 1993, с. 57 – 101.

¹⁴ Еко, Умберто. Трактат по обща семиотика. С, 1993, с. 75.

нейния реципиент. За реципиента си тя е информация, а не шум, единствено благодарение на възможността за съотнасяне със структура, която той вече познава или притежава, която в един или друг смисъл е „негова”, т.е. благодарение на някакъв код.

Поне в съчиненията на Еко теорията на кодовете е основа на „теорията на знаковата продукция”¹⁵ – в това отношение той плътно следва Елмслев, за когото знакът е само временно състояние, следствие от съотнасянето на плана на израза с плана на съдържанието. Разбира се, и при извличането на скритото в съобщението послание, и при анализите на текстове, които литераторите правят, мисълта се движи по обратния път – възприетият смисъл на знака позволява да разберем – ако сме склонни към подобни анализи, какъв точно код е бил използван. В класиката на семиотическата/семиологическата литература може би най-добре е изразил значимостта на този момент Барт: „смыслеите са начала на кодове...”¹⁶.

* * *

В своята дълга история думите са натрупали твърде много значения, всяко от тях – актуално за дадено време и място; за епохи, отдавна отминали, и в места, за които вече не се говори... И всяко от тях – само или в съчетание с други, ни препраща към нещо, за което се знае... Невидими нишки, пронизващи целия свят на културата, свързващи всеки нов текст с всичко вече създадено.... Те са и пътища, по които разумът и емоциите се движат... Думата, обозначаваща всичко това, е избрана от Юлия Кръстева – „интертекстуалност”.

Текстът – проекция на множество други текстове, скрито „цитирани” в него; авторът, адресантът – пресечна точка на множество линии на културно влияние¹⁷ и читателят – адресатът, разбиращ изреченото от автора през призмата на всичко вече прочетено, чуто, видно; текстът, който е рожба на други текстове – не само по-ранни, а и след него написани...¹⁸. Точки на привличане и отблъскване в сложната динамика на човешката култура и в сложната – не геометрия, а топология на връзките, на комуникациите между тях, в която читател и автор, обект и субект, са само условни названия...

В така нарисованата в постмодернизма картина на комуникацията на културата със самата себе си – картина на нейното перманентно самовъзпроизвеждане, всяка дума и всяка фраза, и всеки текст се превръщат във вселени от смисъл; в ядро на безкрайно количество *други* значения; в пластове съдържание, наслоено от времето... На фона на изобилието от вторични значения, от конотации, които са начала на кодове, препращащи ни към нещо друго, да се тематизира връзката между „съобщение” и „послание”, още повече, ако „послание” се разбира като само едно от многото възможни значения на съобщението, изглежда наивно.

Комуникацията, осъществявана в рамките на човешката култура, има свои

¹⁵ Еко, Умберто. Трактат по обща семиотика. С, 1993.

¹⁶ Барт, Ролан. Структурният анализ на разказа. в: Барт, Ролан. Въображението на знака, С, 1991, с. 409; виж и Барт, Ролан, S/Z, М, 2001, ISBN 5-8360-0211-8, <http://yanko.lib.ru/gum.html>: конотацията е „връзка, съотнесеност, анафора, белег, способен да отправя към други – предшествващи, последващи или съвсем външни за него контексти, към други места на същия или друг текст”, тя е „отношение, което може да бъде наричано по най-различен начин – функция или индекс, на което обаче не бива да бъдат налагани никакви ограничения”.

¹⁷ Барт, Ролан. Смъртта на автора, <http://www.litclub.com/library/kritika/bart/dead.html>; Фуко, Мишел. Порядъкът на дискурса. В: „Генеалогия на модерността”, С, 1992, с.14-15; Описвайки принципите и процедурите, чрез които производството на дискурса се контролира, подбира, организира и разпространява, Фуко изяснява „коментара” преди „автора”; виж също и Еко: (Lector in Fabula. Milano: Bompiani, 1979). Интересуващият ни тук фрагмент може да бъде открит на www.semkata.net.

¹⁸ Вж. Барт, Ролан. Структурният анализ на разказа. с. 408.

реални физически измерения – някой, който е някъде и по определени канали изпраща към някого информация; този някой има своята цел; в изпратеното се крие определена **интенция**. Начинът, по който приобщаваме себе си към културата, на която принадлежим, и начинът, по който всеки отделен човек или група от хора, влезли във взаимодействие с другите, преследват своите цели, се различават. Струва ми се, че именно тук – между **многообразието от възможни значения**, разкриващи с всяка дума света на културата, **и пробиващото си път между тях послание**, е една от точките, в които непрекъснато сливащите се проблематики на семиотиката и теорията на (социалните) комуникации се разделят отново.

Възможността като „много” и възможността като „мога”. Избор селекция на един само от съществуващите чрез условията, които ще ги родят, варианти. Като раждане на необходимостта, която ще се превърне в действителност. Това е избор, който непрекъснато правим – всяко съставено изречение е и потенциално (твърде рядко - неадресирано) съобщение. И зад синтагмата, зад изреченото е скрита цялата парадигматика на всички нереализирани други значения. Ключовата дума тук е **интенция**.

Може би най-добрата илюстрация за съществуването на скрито в съобщението, **насочено към определен адресат**, съдържание все пак са функциите, с които товарим употребата на речта (а и на всичко заменящо я), когато тя е отправена към психиката на Другия. Става дума за прагматическите функции – на знака, според Чарлз Морис¹⁹; на речта (съобщението) както аз мисля...²⁰ За начина, по който поставяме думите, или това, с което сме ги заместили, в отношение – към своята цел и към тези, чрез които я следваме.

* * *

Директното внушение, каквото по същество е прескрипцията, пряко подменяща волята на адресата с тази на адресанта, има успех далеко невинаги и съвсем не при всеки. Прескрипцията е възможна в границите на определени социални отношения и спрямо носещото я съобщение те имат **метакомуникативен** характер²¹. Ефектът на пряката заповед може да бъде постигнат и чрез съобщаването на начина, по който дадено действие – или неговото отсъствие, биха били оценени: така се предава послание за необходимото поведение. Внушението, спрямо пред бариерата на социалните отношения, намира свой път през територията на норми и ценности. Апрайзорът носи в себе си скрита прескрипция. И обратното също е вярно: зад инструкцията за действие стои уверение, че ситуацията е била оценена. Ценностите и нормите, върху които се гради оценяването, имат **метакомуникативен** характер. Те

¹⁹ В „Знаци, език и поведение” Чарлз Морис всъщност посочва пет типа знаци: идентификатори, десигнатори, оценъчни знаци, прескриптивни знаци и формиращи знаци. Тази класификация на типовете знаци Морис спряга с (минимум) четири начина на използването им: информативен, ценностен, стимулиращ и систематизиращ – вж. **Реале, Д. Антисери, Д.** Западная философия от истоков до наших дней, http://society.polbu.ru/reale_westphiloiv/ch212_all.html.

²⁰ В този случай „знак” „съобщение” и „текст” са равностойни, т.е. всяко от тях може да бъде разглеждано като всяко друго и това е отдавна наложила се в семиотиката конвенция, така че противоречие всъщност няма; има акцент върху интересуващото ме.

²¹ В известните ми изследвания върху метакомуникацията прави впечатление следното: всички нейни прояви, средства за осъществяването ѝ и т.н. се търсят в самата комуникативна ситуация, или в най-добрия случай – в рефлексии, правени от позициите на друга комуникативна ситуация – нещо външно спрямо първата, но не и спрямо самото явление. Така от вниманието на изследователите отпадат именно обуславящите го фактори. Затова и съм се стремил да избегна пряката употреба на термина и да го заменя с производни: „метакомуникативни условия”, „метакомуникативен характер”, „поле на метакомуникация”...

биват кодифицирани и натурализирани чрез обмен на информация, далечно надхвърлящ темпоралните граници на комуникационната ситуация.

Освен наличието на норми и ценности са необходими и основания те да бъдат съотнесени към говореното. Тук **контекстът** на съобщението и характеристиките на **референта** играят ключова роля. И ако те са в противоречие с натрапваната от адресанта оценка, неговият стремеж е визията за тях да се промени. Така е и в случаите, в които адресатът не е убеден, че има причина да приема прескрипции. Когато скритото в съобщението послание извършва подобна промяна, говорим за форматорна функция. Предадената информация преподрежда и с това променя визията на адресата. Съобщенията, **форматиращи** разбирането за реалността, трудно могат да бъдат обособени в отделна група. Ролята на форматори изпълняват и описанието, и оценката, и прескрипцията.

Прескрипциите, апрайзорите и форматорите с лекота се превръщат в средства **за** манипулация. Дескриптивната функция на съобщението на пръв поглед не притежава тази способност. В основата на доверието към описанието са фактите: фактите като точки на съприкосновение с реалността; като критерий за истинност. Съмняваме се, че нещо е факт, не и че факт означава „истина“. Но всяко описание е и послание за **възможността и/или необходимостта да се постъпи по определен начин...** Скрити в него прескрипции, апрайзори и форматори го превръщат в алгоритъм за действие. А изясняването на това, какво всъщност са фактите, се оказва изключително сложно. И резултатът е неочакван: те са нещо, на което не бива да вярваме.

Какъв е звукът от пляскането с една ръка?

Поне по отношение на част от своите пластове контекстът на съобщението – а именно той е причината за използване на форматори, също има метакомуникативен характер. Както и сляпата вяра във фактите. Тя е кодифицирана в продължение на столетия.

* * *

Възможността за отправяне на прескрипции очевидно трябва да търсим в това, че комуникацията е „вписана“ в някакъв тип отношения – **социални** по своя характер; отношения между социалните роли, само частично съвпадащи с тези, които нарекохме „адресант“/„адресат“. Възможността за отправяне на апрайзори – в общото за комуникиращите пространство на **норми и ценности**. Ако тази общност не съществува, апрайзорът няма да бъде приет.

Форматорите насочват вниманието към алгоритъма, превръщай съобщението в послание чрез преподреждане на вече известното на адресата. Когато той се използва съзнателно – дори без да разбираме всичко, което съдържа, става дума за **технология**. Но: процес на познание ли е **в случая** раждането на новата визия? И информацията, предавана чрез апрайзорите (къде точно е мястото на това, за което говорим, според приетите норми и ценности), също ни връща към този въпрос: дали налице е познание или пък нещо, което само прилича на него? И при дескрипцията е същото: описването на референта прилича на съобщаването на някакво знание, но това „знание“ не е ново; то съществува, извлечено вече от някого, и адресатът го получава също от някого, който може би е заместил вече известното с нещо различно. Това е познание или не? И каква всъщност е разликата?

Във всеки от горните случаи изкушението да ползваме формула, носеща в себе си точността на компромиса, е твърде голямо: защо да не кажем: „обусловен от комуникацията процес на познание“? Но щом стигнем до дъното на нещата, става ясно, че **всеки** процес на познание е обусловен от предшестваща и съпътстваща го

комуникация. И че компромисът, като всеки компромис, има дефект: той ни лъже, че дава решение...

Социални отношения, знания, норми, ценности, технологии... – чрез всичко това, взето в своята цялост, най-често описват културата²². Комуникираме в рамките на определен тип култура и разменените реплики носят печата ѝ.

* * *

Акт на комуникация е единствено смяната на местата при двойката „адресант/адресат” – първият се превръща във втория, и обратно. Нито приемането, нито предаването на информация, чиито посоки горните термини дефинират, могат да бъдат обозначени със същите думи. При повечето опозиции между социалните роли обаче подобни размени са изключение. Взета сама по себе си, способността да изпращаш и получаваеш информация не разкрива точното място в социалната структура. А именно то обяснява как и защо се предават прескрипции... Заповед, инструкция, препоръка към детето, към подчинения, към поддалия се на силата, към търсещия помощ и към нуждаещия се от съвет... Но родителят си остава родител и детето – дете; и едва в друго време и място, в друга роля и друга *ситуация*, то може би ще бъде в позиция да отправя прескрипции. В тази *игра на „симетрия” – „асиметрия”* очевидно е скрит механизъмът, чрез който в елементарната структура „адресант/адресат” се влива цялата сложност на социалните отношения.

Всичко си идва на мястото, щом осъзнаем, че „адресант/адресат” е една твърде обща абстракция, предпоставила анонимност на говорещия и слушащия. В действителност всеки общува от някакъв тип социална позиция, обща за множество хора; от заетото място в социалната структура, предполагащо някаква *роля*. А тя претопява чрез себе си цялата сложност на социалните отношения в цялата сложност на личността – плод на култура и биография; на едното, разтворено в другото, усвоено в играта на ролите, които се сменят.

По някакъв странен начин каналите, по които информацията тече, и характерът на последната тясно преплитат съдбата си, определяйки точното място на всеки, който говори и слуша. Истинските пътища на информацията са социалните отношения – форма, закон и същност, но и продукт на безбройни реални взаимодействия в обществото; взаимодействия невъзможни, безсмислени без обмена на информация. И заедно с двата проблема – какво е изречено и как то достига до този, на когото говорим, тук семиотика и теория на комуникациите отново се сливат в едно...

* * *

Тъпият търси рецепта, умният – обяснение...

Всяка система от отношения между групи от хора всъщност е информация – историческа памет за всички осъществени взаимодействия. Заедно с откритиите в нея социални позиции тя образува *език*²³.

Неизброимо количество проби и грешки са довели до формите, чрез които хората влизат в контакт. Успешните действия имат свой *алгоритъм*; той може да бъде разбран и копиран; разпространен и кодифициран: приет за естествен, за норма, за

²² Виж напр. **Kroeber, A., Kluckhohn, C.** A Critical Review of Concepts and Definitions, Harvard University press, 1952, <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=100067373>, добър превод на част от интересувания ни текст: Алфред Крьобер, Клайд Клакхън, Всеобща история на думата култура, в: Идеи в културологията, том 1, С, 1990.

²³ Идеята да се разглеждат връзките между хората като език, е заимствана, разбира се, от Клод Леви-Строс: Структурна антропология. М, 2001, ISBN 5-04-008349-1, с. 37- 87.

същност, за част от културата; за знаков за нея, задължителен ритуал. Нормите, на чиято основа се раждат апрайзори, са вградени в строежа на всяка система от отношения. Но защо в „оценка“ са конотирани не само норми, но също и „ценности“? Нормите в отношенията всъщност са граници – допустимо и отвъд допустимото. Къде тук се вписва *стремежът*, мотивът за действие – психологическата страна на това, което наричаме „ценност“?

Кодифицира се не само възприетото като правилно. Всяка „дума“ в „езика“ търси своята опозиция. „Дезинфекцията“ на човешките отношения, отстраняването на всичко, което ги разболява, своеобразното „табуиране“ на разрушаващи връзките между хората действия превръща и тях в едната страна на „функция с два функтива“: действието и апрайзорът, отрицателен в случая. Означаващото намира своето означаемо; двете заедно – своята опозиция. Знак, превърнал се в означаващо за новото означаемо – нормата; тя е и скритата конотация. Но тук има и някаква странност: сътвореното отношение влиза в своите правомощия и в един свят, преобърнат наопаки, конотациите разкриват себе си като метаезик...

И внезапно разбираш, че „ценност“ е нещо, твърде различно по своя *порядък* от нормата. Норми възникват по пътя към общата цел – а тя е отвъд всяко нормиране, игнорираща нормите, в края на общото, там, където „процесът угасва в своя продукт“. И нещата, които са скрити зад думата „ценност“, задават целта. Ценността е инвариантът на целите – Платонов ейдос, но роден от културата и избягал от нейното време.

* * *

Поне част от текста на съобщението декодираме чрез *полето на метакомуникация*, обуславящо всички възможни функции на речта. А то ни обгръща като невидима тъкан, сътворена от нас, неотделима съставка на космоса на културата. Неевидентна, приела за форма нещата, които си мислим, че правим сами. Код и загадка, разгадаваща другото.

Винаги има нещо недоизказано...

Вградените в социалните отношения норми и ценности – метаезик за езика на оценените действия – както вербални, така и физически, са страна в диалога „адресант/адресат“. Те просто намират свой говорител. И този от двамата, който ги изрази, има всички предимства.

Посланието действително се оказва *пласт*, както и предположихме в първоначалната хипотеза, но скрит не в самото съобщение, и дори не в комуникативната ситуация, взета в нейната цялост, а между нея и *метакомуникативните условия* на протичането ѝ. И това е причината то да бъде *значимо*. Различието на тези условия от комуникативната ситуация е в темпоралните параметри. Историята на човешката култура задава формата на безброй свои мигове – повторения, чрез които и продължава да съществува.

Нито конотациите, които четем вместо денотата, нито реторичните или логически фигури, плъзгащи мисълта в посоки, неоткриваеми в отделните части на фразата, нито наричаното от Якобсон „поетическа функция“²⁴ са родени в присъщия на комуникативната ситуация хронотоп. Те са частици от мощта на културата, от мощта на историята; частици, уловени в капана на цикличното време – размноженото време на безбройни конкретни взаимодействия; уловени – и после отпратени към съзнанието на

²⁴ Якобсон, Роман. Лингвистика и поезика. В: Структурализъм: „за“ и „против“, Москва, 1975, с. 198.

стоящия срещу тебе човек.

* * *

Думите „код” и „различие”, и „значимост” са ключови за разбиране на *ефекта* от посланието. То трябва да бъде разчетено чрез някакъв код, за да съществува за реципиента си – като информация, а не като шум и трябва да получи *значимост* – и в семиологическия, и във всекидневния смисъл на думата – да се вмести в определена, *знакова за адресата*, система от отношения; да измести създаващото го, носещо, конкуриращо съобщение. Да превърне всичко останало в незначително...

Възможностите за формиране на стратегии за внедряване се крият в различието. Различие между денотата и подменящата го конотация; между привичната реч и подбрани, разбираем, но странен порядък на думите; между обичайното осмисляне на съобщеното и мисловната структура, в която го вместиат логическата фигура или риторичният троп, строящи мостове ту към заложените предварително изводи, ту към значения, неоткриваеми в освободеното от структурата на фразата съобщение. Различие и между неотчитаното въздействие на звуците, и звуковата картина, осъзнато създавана чрез асонанси и алитерации; между случайно попадналата в синтагмата дума и дълго търсеното, съдържащо в себе си определена символика слово...

Звукът, нечут между другите звуци, взривява предшестващата го тишина. Когато променям значението на съобщението, изречено с думи – чрез интонация, ритъм на фразата, *цезура* и акцент, то промяната, раждаща *мое* послание, следва пътя на думите... Но когато постигам практически същото с жест или мимика, или чрез своето място в пространството пътят вече е друг.

В своя опит да докоснем съзнанието на човека, стоящ срещу нас, ние разчитаме на различните сетива; всяко от тях – вход за предадени едновременно съобщения. Усмивката може да казва – заедно с думите: „Вярвай ми!” (а това е послание) или тъкмо напротив – „Това е шега!”

Но дори и когато, затворил очите си, само слушам какво ми говорят, или отворил по старому книгата, само чета, пак откривам, че в привидно единното съобщение са скрити различни неща и когато достигнат до мен, те атакуват различни места в също привидно единната психика...

Съществуват неприети послания и тяхното неприемане се дължи на невладеенето на кодовете, чрез които са били сътворени; съществуват послания, които никой не е изпращал, но които някой вижда и чува в изреченото, защото използва кодове, непредполагани при изричането... Съществува кодираното по начин, неприсъщ за езика, но предвидимо въздействие на паралингвистиката. Ако отправителят *знае* какво единствено получателят ще *открие*, той манипулира психиката на последния, създавайки скрит от всички канал за предаването на информация, и е привидно неотговорен за последвали действия.

* * *

Само по себе си различието не означава нищо. Нещата се познават чрез сравнение. Именно съотнасянето на различеното; включването му в един или друг тип отношения създава и значението, и неговата значимост. Различените неща се превръщат в страни на определена опозиция и във функционални на някакъв код; различаването е само предпоставка за съотнасянето.